

Metod Mikuž

AVSTRIJSKA DRŽAVNA POGODBA IN TAKRATNA BLOKOVSKA POLITIKA (1945—1955)

Referat na XVIII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Kranjska gora—Jesenice, 29. sept. — 2. okt. 1976

Odločil sem se za kratek in le informativen pregled razdobja po končani drugi svetovni vojni v Evropi do sklenitve mirovne ali državne pogodbe med zavezniki in Avstrijo. Terminus a quo tega obdobja označuje svetovni dogodek, popoln poraz nemške vojske, njeno brezpogojno kapitulacijo ter zadnjo konferenco velikih treh usodnih mož, ki so vsaj na zunaj še soglasno odločali o usodi takratnega sveta. Terminus ad quem je letnica 1955, ki je na zunaj veliko manj pomembna. Podpis avstrijske mirovne ali državne pogodbe je le drobna kapljica v morju takrat in še danes nerešenih problemov, katerih skupni imenovalac je še vedno trajajoči veliki antagonizem med voditeljicama takrat in še danes močnih svetovnih blokov.

Kdaj se je točno ta blokovski antagonizem po končani vojni začel kazati javno in na zunaj, ni povsem jasno. Bolj jasno je, da je obstojal že ves čas vojne na skrivaj, čeprav je bila na zunaj antifašistična koalicija kar dosti močna in jo je mogla nemška diplomacija vidno le enkrat omajati (Katynska afera). Po potsdamskem sporazumu je nekaj časa še čutiti soglasje med tremi takratnimi velesilami, ZDA, SZ in Vel. Britanija in takrat še manj pomembno Francijo. Znani govor že senilnega Churchilla leta 1946 v Fultonu pa nas že opozarja na razdelitev Evrope in sveta na dva dela, ločenega po železni zavesi na črti od Szczecina (Stettina) do vhodnih predmestij Trsta. Tudi je že nekam ustaljeno mnenje, da sta bila takrat oba bloka že v hladni vojni, čeprav izraz ni povsem točen. V letih 1946 do 1954 je bila Francija zapletena v zelo vročo vojno na Indokitajskem, kjer je bilo 92.000 mrtvih, 114.000 ranjenih in nedoločeno število pogrešanih, vseh stroškov pa je imela samo Francija 2.932,6 milijard frankov.¹ Prav v tem času je bila tudi vojna na Koreji, ki so jo po vsej verjetnosti sprožile ZDA, žrtev in stroškov pa je bilo tod še več kot na Indokitajskem.² Le tretje vroče svetovne vojne ni bilo.

Kakor koli že, Evropa, Amerika in ves svet so se začeli deliti v dva bloka. Ločila jih je črta, kjer so se polni zmagoslavja maja 1945 srečale rdeča armada in zavezniške vojske. Zahodno od te črte se je začel razvijati svet svoje vrste, vzhodno od te pa svoje vrste. Imena so bila različna, vzhodni in zahodni blok, blok ljudske demokracije, socializma ali komunizma in blok prave demokracije, svobodnega sveta, ali, če se držimo takrat še dostikrat omenjene atlantske izjave iz leta 1941, blok brez strahu in nasilja. Ko je Churchill govoril janu-

¹ Archiv der Gegenwart 1954, str. 4638, citiram 54, 4638

² 53, 4030

arja 1952 pred ameriškim kongresom, je takratni položaj označil nekako takole: naši nekdanji sovražniki so postali naši zavezniki, v vojni premagani narodi so danes osvobojeni, zmagovite narode pa je podjarmil komunizem.³ Ali kot je zapisal februarja 1952 New York Times: izgleda, da prihaja čas, ko vlada v Washingtonu spreminja politiko do Nemčije. Nihče si ni nikoli mislil, da je Nemčija naš zaveznik in ne Francija.⁴

Iz tako imenovanega vzhodnega bloka je treba po letu 1948 izvzeti našo jugoslovansko domovino. Nam bajoneti rdeče armade niso prinesli svobode, priznamo pa, da so nam v boju pomagali kot so nam pomagali ostali zavezniki. Znana delitev interesnih sfer med zavezniki na Balkanu nam je delala velike težave pri zahodni in severni državni meji po vojni, po znanem informbirojevskem sporu pa se je začela Jugoslavija razvijati samostojno. Zahodni blok so vodile in vodijo ZDA, vzhodnega pa SZ. Koliko to drži še danes, si lahko odgovori vsak sam.

Oglejmo si na kratko glavno politično dejavnost voditeljic obeh blokov v našem razdobju. Morda bi lahko naredili kratko zarezo na prelomu 1952/53, ko je začutili neko odjugo v hladni vojni, pogojeno z izvolitvijo novega predsednika ZDA Eisenhowerja, s Stalinovo smrtjo in prvo konferenco voditeljev treh zahodnih velesil na Bermudih. Toda odjugo moremo zaslediti v SZ že pred Stalinovo smrtjo, napetost med blokoma po letu 1953 pa nikakor ni prenehala niti po konferenci na najvišji ravni voditeljev štirih velesil julija 1954 v Ženevi.⁵ Na tem mestu se seveda ne moremo spuščati v vprašanje, kako je ta blokovska politika vplivala tudi na razvoj v Aziji in Afriki. V glavnem nas zanima le vpliv te politike na razvoj takratnega problema številka 1 v Evropi, na razvoj nemškega in s tem delno povezanega avstrijskega vprašanja. Prav tod sta primatorja obeh blokov pokazala, kaj prav za prav hočeta, oziroma nočeta. Nista pa dosegla drugega, kot nastanek dveh nemških držav, čeprav sta se tega vsak na svoj način branila. Režim v razvijajoči se vzhodni Nemčiji ni bil vseč ZDA, režim v zahodni Nemčiji pa ne SZ. Obe velesili sta se zelo trudili, da bi prišlo do zopetne združitve Nemčije z enotno nemško vlado, ki bi bila v stanu prevzeti odgovornost za izpolnjevanje sprejete mirovne pogodbe, a sta si nasprotovali, kar sta si le mogle. ZDA so kmalu sprejele tezo, da je le ZRN pravi nosilec kontinuitete nemške enotnosti in da naj zopet združena Nemčija prevzame družbeno politični red ZRN, ki se je oblikovala na podlagi svobodnih in demokratičnih volitev (Hallsteinova doktrina), kar pa sovjetska vlada nikakor ni hotela priznati. Ta je predlagala združitev obeh Nemčij najprej v obliki konfederacije. Ta naj bi z leti dokazala nemškemu narodu, kateri režim je »boljši« in ko bo to postalo jasno, naj bi se nemški narod svobodno združil. ZDA so to odločno odklanjale kot tudi sovjetski predlog, naj bi postal zahodni Berlin svobodno, mednarodno mesto.

1. Če hočemo biti kratki, lahko rečemo, da se je politična aktivnost voditeljice zahodnega bloka, ZDA in njenega vrha, razvijala nekako takole. Opirajoč se na mogočni vojaški potencial in atomsko bombo, ki sta ga oba predsednika Truman in Eisenhower neprestano še povečevala, opirajoč se na moralno vrednost atlantske karte in soustanoviteljstva OZN, upoštevajoč vsestransko šibkost zahodne Evrope vključno z Veliko Britanijo in upoštevajoč

³ 52, 3302

⁴ 52, 3329

⁵ 55, 5263—5276

že do histerije narasli strah pred komunistično nevarnostjo v ZDA, se je Truman marca 1947 močno odklonil od Monrojeve doktrine in ponudil veliko denarno pomoč »narodom, katerih svoboda je ogrožena«. Kot vemo, sta za to takoj zgrabili Turčija in Grčija. Še pomembnejši je bil Marshallov plan, ki je začel veljati aprila 1948. Ponujal je denarno pomoč vsem državam, ki bi hotele sodelovati v skupnem gospodarskem načrtu, da bi Evropa znova postala močno tržišče za svobodno gospodarstvo. Do 16. aprila 1948 je k tej organizaciji pristopilo že 18 držav. Misli se pristopiti tudi nekatere vzhodno evropske države (zelo resno na primer ČSR), a je hazjajin v Moskvi dejal njet!

Uspeh je ZDA opogumil in so kmalu za tem poskušale začeti precej samovoljno reševati nemško vprašanje, na kar pa je Moskva takoj odgovorila z blokado zahodnega Berlina. To so sicer ZDA paralizirale z znanim zračnim mostom, kar so bili vsekakor tudi športni dosežki prve vrste, a so terjali take stroške, da se jih vlada ZDA javno niti ni upala povedati. Istočasno so ZDA utrpel še drug velik politični poraz in to na Kitajskem. Njihov ščitenec Čang Kaj Šek je le moral bežati na Formoso, v LR Kitajski pa so zablestele zvezde kot Mao Ce Tung in Ču En Laj.

Združenim državam Amerike sta se začeli kazati dve veliki nevarnosti. V Aziji je nastanek LR Kitajske naznanjal konec njihove imperialistične politike, revolucionarnega razvoja vzhodno evropskih držav in revolucionarnega vrenja v številnih zahodno evropskih državah pa ni mogla zadržati samo železna zavesa, Trumanova doktrina in Marshallov plan. To drugo nevarnost naj bi pomagal paralizirati še začetek aprila 1949 ustanovljeni NATO — varuh regionalne in kolektivne varnosti v severno atlanskem prostoru — h kateremu je kmalu pristopilo 10 evropskih držav, ZDA in Kanada. Pred nevarnostjo v Aziji naj bi ZDA zaščitila okupacija Koreje in zato so jo ZDA junija 1950 napadle. Res je, da še danes ni povsem jasno, kdo je sprožil to zelo nevarno vojno. Tako imenovani vjri, ki so nam danes na razpolago, nam morejo pokazati tri povzročitelje te vojne, Severno Korejo, ki da je napadla Južno, Južno Korejo, ki je napadla Severno in ZDA, ki so — ne oziraje se na prvi dve — same hotele zasesti ta pomembni ključni daljnovzhodni strateški položaj.

Dovoljujem si zastopati tretje stališče takole: ZDA so napadle Severno Korejo s pomočjo Južne, takoj na to — morda celo istočasno — pa so obvestile varnotsni svet OZN, da je sedaj njegova naloga, da napravi red in mir na Koreji. Zakaj je Truman takoj prevzel tutorstvo vseh mer in akcij OZN? Gotovo ne, da bi vojno končal. Njegovih 8 točk ali zapovedi ameriškemu narodu za časa vojne na Koreji, ne more biti nič drugega kot novica o nadaljevanju vojne na Koreji. Takratni vrhovni komandant NATO Eisenhower je napovedal celo križarsko vojno za svobodo in končno je Truman naravnost histerično proglasil stanje nacionalne nevarnosti in je decembra 1950 postavil še dve posebni ustanovi v ZDA, za mobilizacijo in narodno obrambo. To zadnje je bila že posledica udarca 200.000 tako imenovanih kitajskih prostovoljcev, ki so postavili na Koreji status quo, to je na 38 vzporedniku.

Tako so ZDA doživele po letu dni trajajočih pogajanjih za premirje na Koreji tri hude udarce, moralnega, političnega in vojaškega. Svet je precej dobro sklepal, da so vojno začele ZDA in da je v ozadju Severne Koreje (Kitajske) stala Sovjetska zveza. Prav zato se Truman tudi ni dal ugnati in je za svoje poraze začel dolžiti »komunizem«, ki naj bi postal glavni sovražnik

ZDA. Marca 1952 je tolažil Amerikance, kako so ZDA že zadržale »pohod komunizma« v Grčiji, Turčiji, Berlinu, Avstriji, Iranu, predvsem pa na Koreji. Poudaril je tudi, da je treba rešiti vse svobodne narode pred »strašno tiranijo komunizma, kar pa terja denar in pogum«. ⁶

Te vrste Trumanovo bojno misionarstvo je povzročilo v ZDA pravo politično protikomunistično histerijo ter netilo sovraštvo do SZ, kar je spretno uporabljal v volilni kampanji tudi novi kandidat za predsednika ZDA, general Eisenhower. Tako je na primer na kongresu vojnih veteranov avgusta 1952 dejal, da se morajo ZDA otresti strahu in histerije spričo sovjetskih groženj, čeprav so komunisti zaslužnili že 17 dežel. Poudarjal je prepričanje, da SZ ne bo naredila usodne napake in začela vojno, ker nima za to dovolj vojaške in industrijske moči. »Ledeno mrzlo pa moramo reči Kremlju, da ne bomo mirovali prej, dokler ne bo agresivni komunizem zaustavljen«. ⁷

Ko je izvoljeni Eisenhower 20. januarja 1953 prevzel predsedniške poše, je močno poudaril vodilno vlogo ZDA v svobodnem svetu; morajo pa razviti tako moč, da se jih bo sovražnik bal. Le močna in silna produktivnost (orožja) ZDA more braniti »svobodo sveta«, so pa ZDA pripravljene pogajati se tudi o miru in razorožitvi in nikogar ne bodo silile, naj sprejme njihovo politiko in gospodarski sistem. ⁸

To je s prevladnimi besedami napovedano nadaljevanje hladne vojne, ni pa Eisenhower povedal, kaj naj bi bil »svobodni svet«, v katerem naj bi imele ZDA vodilno vlogo. Njegov zunanji minister Forster Dulles je bil nekaj dni za tem že bolj jasen. Dejal je, da so sovražniki ZDA sovjetski komunisti in njihovi zavezniki. Ti obvladujejo na svetu že 800 milijonov ljudi, ZDA pa samo 150 ter imajo vse zemeljske zaklade Azije in Evrope. Omenil je tri nevarna vojna žarišča na svetu, Korejo, Indokitajsko in arabski svet. Korejo rabi SZ zaradi klešč proti Japonski, Indokitajsko (ter Siam, Burmo in Malajo), ker je to ključ do Azije, arabski svet pa hujska SZ proti Vel. Britaniji in Franciji zaradi naftnih polj in Sueškega kanala. V zahodni Evropi bodo ZDA tesno povezale v NATO Francijo, Vel. Britanijo in zahodno Nemčijo; vsem tem dežlam so po vojni dale ZDA že 30—40 milijard dolarjev pomoči. ⁹

Isti Dulles je tri dni po Stalinovi smrti (5. marca 1953) skušal prepričevalno poudariti, da se končuje Stalinovo razdobje in začenja Eisenhowerjevo, to je, doba svobode in ne zaslužnjevanja. ¹⁰ Bolj stvaren je bil mesec dni za tem Eisenhower. Dejal je, da ima po Stalinovi smrti sedaj sovjetska vlada edinstveno priložnost spremeniti tok zgodovine, če — postopoma — napravi štiri korake. Prvega, če pripomore k premirju na Koreji in miroljubno vpliva na vso Azijo; drugega, če sklene mirovno pogodbo z Avstrijo in pripomore h koncu razcepljenosti Nemčije in Evrope; tretjega, če je za razorožitev in četrtega, če se začne boriti proti revščini in pomanjkanju v svetu. SZ naj na vse to jasno odgovori — je dejal na koncu Eisenhower — besedičenja je dovolj, potrebna so samo dejanja. ¹¹ Dulles je k temu dostavil, naj ZDA načrtujejo še več oboroženih sil, da ne bodo plesale po zvokih ruskih piščalk. ¹²

⁶ 52, 3409

⁷ 52, 3654

⁸ 53, 3820

⁹ 53, 3840

¹⁰ 53, 3902

¹¹ 53, 3955

¹² 53, 3960

S tem Dulles ni skalil kratkotrajnega premirja, ki je začelo nastajati v doslej zelo intenzivni hladni vojni. Churchill je takoj svetoval konferenco na najvišji ravni,¹³ moskovska Pravda pa je 25. aprila 1953 v zelo dolgem članku in v spravljivem tonu zapisala, da je SZ pripravljena reševati pereče probleme, če niso ti v nasprotju z interesi SZ in drugih svobodoljubnih narodov.¹⁴ Bela hiša je takoj pohvalila milejši ton članka in poudarila, da nikjer ne žali in sramoti ZDA ter svobodnega sveta. Kot pomembno je pohvalila tudi to, da je sovjetski tisk v celoti objavil zgoraj omenjeni Eisenhowerjev govor.¹⁵ Vendar, ZDA niso pristale na opetovani sovjetski predlog o sestanku šefov petih velesil (tudi LR Kitajske) in ne na Churchillov predlog o konferenci šefov štirih velesil, češ, da vse nastale probleme lahko rešuje OZN.¹⁶

Toda protikomunistična histerija se v ZDA ni podela. Položaj organiziranih komunistov je bil konec maja 1953 sledeč: v 26 zveznih državah so bili komunisti izključeni iz javnih služb, v 32 državah so morali učitelji v državnih službah izjaviti, da niso komunisti, v 11 državah se niso smeli zbirati v šolskih poslopih, v treh državah pa so bili komunisti ilegalni. Načelno so meli volilno pravico povsod, smeli so nabirati člane in denar za partijske fonde ter lasten tisk, vzdrževati marksistične šole, zborovati v javnih poslopih in na prostem, najeti za propagando RTV, nositi svoje zastave, govoriti na javnih prireditvah, iskati zaščito pred sodišči in sklicevati se na ustavo.¹⁷

To nam le more nekoliko pripomoči k definiciji ameriškega pojmovanja svobodnega sveta in k definiciji ameriške svobode. Nekaj tudi Eisenhowerjeva uradna izjava proti sežiganju komunističnih knjig v javnih knjižnicah, kar je zahteval znani antikomunistični misionar, senator MacCarthy. Eisenhower je 14. junija 1953 dejal: »Ne verjemite, da se bodo izbrisale napake, če uničujemo dokaze, da te napake so. Ne bojte se brati sleherne knjige, razen tistih, če žalijo vaš čut za dostojnost. Le to naj bo vaša edina cenzura. Kako bomo premagali komunizem, če ne vemo, kaj je, kaj uči in zakaj ima tako veliko privlačnosti za človeštvo? Komunizem je neke vrste religija in to nižje sorte. Zato se moramo boriti proti njemu z višjimi idejami.

Ne smemo dopustiti, da bi naši ljudje morali skrivati svoje misli. Živijo v Ameriki. In če imajo ideje, ki našim nasprotujejo, imajo kljub temu pravico, da mislijo z lastno glavo. Imajo pravico se držati svojih idej in jih na javnih krajih tudi izpovedovati. Ta pravica je nesporna, ali pa naša dežela ni več Amerika.«¹⁸

Velike demonstracije in štrajki, ki so se sredi junija 1953 spremenili v vzhodnem Berlinu in vzhodni Nemčiji v krvave nemire, katere je zadušila rdeča armada, so vzpodbudili Eisenhowerja, da je znova predlagal začeti »pravilno reševanje nemškega vprašanja« (združitev obeh Nemčij na podlagi vsenemških svobodnih in demokratičnih volitev).¹⁹ Tako je že sredi julija 1953 razpravljala konferenca treh zunanjih ministrov (ZDA, Vel. Britanije in Francije) v Washingtonu o bodočnosti Evrope, o nemški združitvi in neodvisnosti Avstrije, pa tudi o miru na Koreji in na Indokitajskem ter o »svobodi« vzhod-

¹³ 53, 3960¹⁴ 53, 3972—3974¹⁵ 53, 3974¹⁶ 53, 3974¹⁷ 53, 4011¹⁸ 53, 4058¹⁹ 53, 4055

no evropskih dežel. Sklenili so, naj bi bila konferenca štirih že jeseni, na kateri naj bi razpravljali o združitvi Nemčije.²⁰ Na konferenco je SZ mesec dni za tem sicer pristala, a glede rešitve nemškega vprašanja je postavila nov predlog: najprej sestaviti začasno nemško vlado iz obeh že obstoječih nemških parlamentov, nato vsenemške volitve in sestava vsenemške vlade, šest mesecev za tem pa mirovna konferenca o Nemčiji.²¹

Toda 6. septembra 1953 so prinesle v ZRN parlamentarne volitve veliko zmago koalicije CDU in CSU, to je 244 sedežev (1949 le 139), socialisti so jih dobili 150 (1949 — 131), komunisti pa so bili popolnoma poraženi in so ostali brez mandata.²² Zahodni svetovni tisk je prinašal zanimive komentarje. Ugledni pariški *Le Monde* že 7. septembra, da so bile to v resnici Adenauerjeve volitve kot so bile v ZDA Eisenhowerjeve. Istega dne je *New York Herald Tribune* zapisala, da totalno uničenje komunistov in neofašistov v ZRN kaže na politično in moralno zdravje naroda, ki je pred kratkim prebolel težko bolezen. Zmago je priznal tudi komentator vzhodno nemškega radia, le da jo je zasukal tako, da je mnoge zapeljal navidezen razcvet zahodno nemškega gospodarstva, ki ga pogojuje mednarodna oboroževalna konjunktura.²³

Dejstvo je, da so ZDA odklonile sovjetsko noto o sklicanju konference in Dulles je 9. novembra 1953 sporočil, da bodo o Aziji in Nemčiji tri zahodne velesile razpravljale same.²⁴ Že naslednjega dne je Churchill predlagal konferenco treh zahodnih šefov držav na Bermudih,²⁵ 13. novembra je Molotov zahteval konferenco petih za zmanjšanje napetosti na svetu, na kar so zahodne velesile odgovorile, da je treba najprej rešiti nemško vprašanje in skleniti pogodbo z Avstrijo.²⁶ Radio Moskva je dal 26. novembra prednost tej konferenci, a vztrajal je tudi na konferenci petih.²⁷

Kratkotrajna odjuga je tako minila in stvari so se ponovno začele zapletati. Na konferenci na Bermudih (4.—7. decembra 1953) so Churchill, Eisenhower in Laniel ter njihovi zunanji ministri mnogo govorili in sklepali o raznih zadevah: da je NATO temeljni kamen njihove skupne politike; izražali so upanje, da bodo vzhodno evropski narodi prišli v svobodno Evropo; da je OZN garant proti agresiji itd. Pristali so tudi na konferenco štirih, ki naj bi se sešla 5. januarja 1954 v Berlinu. Sovjetska zveza je bila za začetek konference 25. januarja ali kak dan kasneje.²⁸

Tako je mogel Eisenhower 7. januarja 1954 v poslanici kongresu zapisati, da je prešla iniciativa na ZDA.²⁹ Berlinska konferenca, ki jo je pričakoval ves svet s pozornostjo, se je začela 25. januarja in je trajala — kot ena do tedaj najtežjih konferenc štirih — do 18. februarja 1954. Na dnevnem redu so bili trije takrat najtežji problemi, svetovni problem (mere za prenehanje napetosti na svetu in sklic konference petih) in dva evropska problema (nemško vprašanje in evropska varnost ter sklenitev avstrijske državne pogodbe). Glede prvega problema so samo ugotavljali, da je odstranitev mednarodnih nesoglasij nujna, da je nujen trajni mir, konkretni sklep pa je bil samo sklic kon-

²⁰ 53, 4067—4078

²¹ 53, 4116

²² 53, 4150

²³ 53, 4151—4152

²⁴ 53, 4244

²⁵ 53, 4245

²⁶ 53, 4253

²⁷ 53, 4269

²⁸ 53, 4282, 4309

²⁹ 54, 4519

ference v Ženevi za 26. aprila, ki naj bi razpravljala o združitvi obeh Korej in Indokitajski. Glede ostalih dveh problemov so ugotovili samo to, da je bistveni problem nemško vprašanje, za katerega rešitev so zahodni predlagali: združitev Nemčije le po svobodnih volitvah, nato sestava skupne nemške vlade, s katero se sklene mirovna pogodba. Zahodni so pridali tudi izjavo, da se SZ ne upa dovoliti svobodnih volitev v vsej Nemčiji. Molotov je vso konferenco oviral s stalnim nasprotovanjem.³⁰

Svoje zadržanje na konferenci, ki je prinesla le malo uspehov (ženevska konferenca), je Molotov razlagal 6. marca 1954. Dejal je, da je rešitev nemškega vprašanja odvisna od temeljnega vprašanja, ali se bo v Nemčiji obnovil militarizem, kar želijo ZDA, Vel. Britanija in Francija. Zato zahteva SZ predhodno pogodbo o evropski varnosti, strinja pa se z ženevsko konferenco o Koreji in Indokitajski.³¹ Glede Avstrije je še posebej poudaril, da ta ne sme postati orodje agresivnih sil, da ne sme sklepati nobenih vojaških zvez, naj v Avstriji še nekaj časa ostanejo okupacijske sile, vprašanje avstrijske pogodbe pa naj se znova načne šele 1955.³²

Dulles je 19. marca 1954 napovedal novo strategijo ZDA (New Look): imeti stalno pripravljen ogromni (vojaški) potencial za masovni udarec v ZDA ali izven njih, gospodarska pomoč ZDA v obliki darov pa bo postopoma ponehala, razen za dežele v bližini SZ.³³

Prvi del te nove strategije lahko zasledimo tudi v grožnji pravosodnega ministra ZDA od 12. aprila 1954, da hoče vlada ZDA uničiti komunizem v ZDA z legalnimi sredstvi. Doslej je imela administracija ZDA tri pravne podlage za pregon komunistov. Akt iz leta 1940 proti nasilnim poskusom ali zaroti proti vladi, akt iz leta 1950 proti sabotaži in podtalnemu rovarjenju in akt o preiskavi državnih uslužbencev in ukaz o registraciji komunistov pri pravosodnem ministrstvu kot agentov SZ.

To je bilo pravosodnemu ministrstvu premalo in je zahtevalo uzakonjenje še novih mer: odvzem državljanstva obsojenega komunista, odpust delavca-komunista iz oborožitvene industrije, onemogočanje vodilnih mest v sindikatih, legalnost tudi izsiljenega pričevanja proti komunistom, prepoved imeti telefon in smrtna kazen za špionažo tudi v mirnem času.³⁴

Končno je kongres ZDA 19. avgusta 1954 sprejel tri zakone: 1. da je komunistična partija ilegalna in komunisti izključeni iz določenih reprezentančnih funkcij, zlasti v sindikatih; vsi komunist se morajo dati registrirati, vendar ima vsak — po ustavi — pravico tega ne storiti, kot ni nihče dolžan podati izjavo, ki bi ga obtoževala; 2. zakon o izgubi državljanstva obsojenega komunista, ima pa obsojeni pravico izbirati kraj pregnanstva; 3. zakon o poostritvi določb glede sabotaže in špionaže.³⁵ V nekakšno opravičilo je Eisenhower konec avgusta dejal, da hoče komunistična diktatura zavladati v vsej »svoji strahoti, moči in nenasitnosti«³⁶ nad vsem svetom in zato uporablja vse-mogoče orožje.³⁶

³⁰ 53, 4372—4395

³¹ 54, 4410—4412

³² 54, 4411

³³ 54, 4431

³⁴ 54, 4469

³⁵ 54, 4688

³⁶ 54, 4712

Ker je na pariški konferenci (19. do 23. oktobra 1954) 14 podpisnic NATO poleg drugega sklepalo tudi o sprejemu ZRN v NATO,³⁷ je sovjetska vlada ostro protestirala in predlagala novo konferenco štirih, na kateri naj bi sklepali o upostavitvi enotne Nemčije na demokratični podlagi, o odhodu okupacijskih sil iz obeh Nemčij in o upostavitvi kolektivne evropske varnosti.³⁸ Na to noto so zahodni odgovorili šele 29. novembra in poudarili, da je za vse to najprej potreben sporazum o sklenitvi avstrijske državne pogodbe in jasna sovjetska opredelitev glede svobodnih volitev v Nemčiji.³⁹

2. Konec vojne se je SZ s svojim vplivom in velikim moralnim kapitalom junaštva rdeče armade razširila globoko v Evropo. Ob železni zavesi je na zunaj postala mejaš zahodnega sveta, njenega vpliva in ugleda pa tudi strahu pred njo pa ni mogla zaustaviti nobena pregrada. Bila je velika zmagovalka nad vojaško silo fašistične in nacistične tiranije in nosilka idej nekega novega sveta, v katerega so narodi verovali z otroško vero, vrhovi svetovne reakcije pa so se ga bali že od njegovega nastajanja. Tako je konec druge svetovne vojne ustvaril veliko nesoglasje posebne vrste: začetno voljo narodov uravnavati življenje svojih dežel po zgledu SZ in permanentno voljo reakcionarnih vrhov ohraniti stari družbeni red in nadaljevati vojno proti SZ kot so jo bili že vajeni. Toda preveč tvegano je bilo takrat naravnati svoje armade proti SZ. Če znane Churchillove trditve — da je mislil ob razpadanju Nemčije nemško vojsko ponovno oborožiti in jo pognati proti rdeči armadi — ne jemljemo preveč resno, pa je zelo res, da so vsi reakcionarni vrhovi kaj kmalu začeli zbirati skrivajoče se in raztepene fašistične in nacistične ostanke. Moralni so se seveda uklonili pod pritiskom svetovne demokratične javnosti in postaviti pred sodišča nekaj največjih vojnih zločincev, a kako je tekla kasnejša denacifikacija in defašizacija, je prav dobro znano. V duhu zahodne demokracije je kmalu oživel v zahodnem bloku parlamentarno življenje in v marsikateri novi pa tudi klasični stranki so dobili nekdanji fašisti in nacisti možnost novega delovanja. Vso moralno oporo so našli preostali fašisti in nacisti tudi v vrhovih katoliške cerkve, kajti ta ni ne takrat ne danes (1976) spremenila svojega načelnega in praktičnega sovraštva do komunizma.

Če upoštevamo samo to — marsikaj bi lahko še našeli — so vzroki za nastanek hladne vojne razumljivi. Antagonizem med velesilo, ki naj bi prinašala novi svet in med velesilo, ki je hotela obdržati starega, je ostal. Kako so se utrjevale ZDA v Evropi, smo na kratko slišali. Če upoštevamo že omenjeno Churchillovo demarkacijsko črto, so se ZDA utrjevale v glavnem v starih evropskih državah in z izjemo razdobja fašistične Italije in nacizma v zahodnem delu Nemčije, v državah klasične demokracije in parlamentarizma. Družbeni red je v vsakem primeru ostal v teh deželah nespremenjen kljub številni moči nekaterih komunističnih partij (Italija, Francija).

Rdeča armada je v svojem napredovanju proti zahodu tudi zasedla več evropskih držav, a ta zasedba in njeni vplivi niso bili povsod enaki. Tako imamo še nekaj let po 1945 tri različne zasedbe: 1. sovjetsko zasedbo v vzhodni Nemčiji z Berlinom, ki je bil razdeljen na štiri zavezniške okupacijske cone in podobno — a ne povsem — zasedbo v Avstriji; 2. zasedbo Poljske, ČSR, Madžarske, Romunije, Bolgarije in Albanije in 3. zasedbo Jugoslavije. O Ju-

³⁷ 54, 4802

³⁸ 54, 4815

³⁹ 54, 4873

goslaviji v tej zvezi na kratko le to: zaradi operacij južnega krila velikega prodiranja rdeče armade proti Budimpešti in Avstriji, je sovjetska vlada začetek septembra 1944 prosila NKOJ za dovoljenje prehoda jugoslovanske meje, po končanih operacijah pa se je ta umaknila iz Jugoslavije. Do inform-birojevskega spora je ostala Jugoslavija zaveznica (ne satelit) Sovjetske zveze, potem pa se je to prvotno tesno zavezništvo spremenilo.

Druga vrsta držav, katerim se je 1949 pridružila še NDR so bile satelitske države, prvi dve deželi pa sta kmalu začeli predstavljati evropski problem, kajti svet zavezniških zunanjih ministrov je že 1946 sklenil, da o mirovni pogodbi z Nemčijo in Avstrijo še ne bo razpravljal.

»Utrjevanje« vpliva SZ v tej drugi vrsti držav je bilo mnogo bolj komplicirano. Nekih izrazitih finančnih osvajanj, s katerimi je nastopala Amerika, tod ni bilo. Med satelitskimi državami SZ naj bi dosti kategorično obveljala Stalinova teza, da je rdeča armada osvoboditeljica teh dežel, v Moskvi ali kjer koli že v SZ preživeli vodilni člani CK komunističnih partij teh dežel — torej ne doma in na čelu osvobodilnih gibanj — pa so se ob osvoboditvi vrnili v domovino naučeni in prepričani, da more domovino rešiti le sovjetski družbeni red. Toda voditelji drugih demokratičnih strank, ki so doživeli grozote okupacij doma ali v koncentracijskih taboriščih ali na čelu osvobodilnih gibanj, niso bili tega mnenja. Vstopili so kot rodoljubi v vlade ljudske demokracije, a te so kmalu začele preraščati — kakor koli že — v vlade v socialistični družbeni red razvijajočih se dežel. V vseh teh deželah so začela nastajati huda notranja trenja, ki so se zelo različno končala.

Vseh teh težav in težav, ki jih je začela prinašati delitev Evrope z železno zaveso in hladno vojno, se je v polni meri zavedalo jugoslovansko partijsko in državno vodstvo. Potrebna je bila neka skupna akcija takrat najpomembnejših komunističnih partij v Evropi, v kateri naj bi po demokratičnem načelu popolne enakopravnosti vseh partij na skupnih posvetovanjih razpravljali in presojali vsa najpomembnejša vprašanja (politična, gospodarska, partijska itd.). Tako je bil na Titov nasvet 30. septembra 1947 ustanovljen v Varšavi posvetovalni organ komunističnih partij SZ, Poljske, ČSR, Jugoslavije, Madžarske, Bolgarije, Francije in Italije, ki je dobil ime Kominformburo (Informburo) s sedežem v Beogradu in z lastnim časopisom. Od naše strani pravilna in dobro zamišljena akcija nam je kmalu prinesla velike težave in škodo, o čemer na tem mestu ne bomo govorili. Na tem mestu je za nas zanimivejše poudariti, da je takratni stalinistični ideolog in politik A. A. Ždanov ob ustanovitvi tega organa poudaril, da je svet razdeljen v dva tabora, v imperialističnega z ZDA in protiimperialističnega s SZ na čelu. Že sredi hudega spora in vseh mogočih pritiskov na našo državo, je prišlo konec januarja 1949 do ustanovitve vzhodne evropskega gospodarskega sveta (SZ, ČSR, Poljska, Madžarska, Romunija, Bolgarija in 1950 še NDR) za čim tesnejše gospodarsko sodelovanje teh dežel, ki je sredi maja 1955 prerasel v varšavski vojaški pakt pod vrhovno komando sovjetskega komandanta.

Tako sta se izoblikovala dva močna bloka z močno obrambno blokovsko vojaško organizacijo, NATO in varšavski pakt. Blokovska politika je bistveno vplivala na rešitev nemškega in avstrijskega vprašanja. Prvo še ni rešeno kljub obstoju dveh nemških suverenih držav, članic OZN, prvo pa je rešeno tako, kot pač je.

Če je zahodni blok, predvsem ZDA od leta 1951—1952 vedno bolj prehajal v ofenzivo proti komunizmu, je vzhodni blok (SZ) po eni strani kazal spravljljivejši obraz do zahoda, po drugi strani pa neusmiljeno napadal ameriški imperializem. Za prvi primer je zelo poučen Stalinov intervju s 50 ameriškiimi časnikarji začetek januarja 1952. Na časnikarsko vprašanje o možnosti sožitja kapitalizma s socializmom, je Stalin odgovoril, da je »miroljubno sožitje« med obema možno, če je na obeh straneh volja za sodelovanje in pripravljenost izpolniti prevzete obveznosti. Pogoja za to možnost pa sta priznanje principa enakosti vsake države (velike ali majhne) in nevmešavanje v notranje razmere držav.⁴⁰ Reči moramo, da so to v bistvu principi miroljubne koeksistence, kar so številni državniki poudarjali še kasneje in poudarjajo še danes.

Isto misel je poudaril tudi Molotov oktobra 1952 na prvem povojnem kongresu KP SZ (18. kongres je bil marca 1959). Na začetku je sicer govoril kot Ždanov o dveh taborih (na čelu agresivnega so ZDA, ki so v službi monopolističnega kapitala, demokratični tabor, ki brani mir, pa vodi SZ) nato pa je govoril o miroljubnem sožitju kapitalizma in socializma ter o »nesmislu eksporta revolucije«. Sožitje je možno — je dejal — če to obe strani hočeta, poudaril pa je tudi, da kaže socialistični gospodarski sistem v miroljubnem tekmovanju s kapitalističnim iz leta v leto svojo premoč. »Nimamo pa namena nobenemu vsiljevati naše ideologije ali naš gospodarski red s silo.«⁴¹ Natanko tako je dejal 1953 tudi novoizvoljeni predsednik ZDA Eisenhower.

To je bil vsekakor velik ideološki zasuk v sovjetskem vodstvu in zelo pomembno je poudariti, da to še za življenja *Stalina*. Vsega »stalinizma« le ni kriv samo Stalin! To veliko spremembo so takoj opazili in komentirali v ZDA, a tako, da je do te prišlo »zaradi velikih uspehov protikomunističnih akcij.«⁴²

Čeprav so novo senco na SZ vrgle januarja 1953 masovne aretacije židovskih zdravnikov (zaradi izmišljene obtožbe umorov vodilnih sovjetskih ljudi),⁴³ je Stalinov naslednik na mestu predsednika ministrskega sveta Malenkov ob Stalinovem pogrebu 9. marca 1953 govoril o krepitvi miru, o boju proti netilcem vojne in o možnosti sožitja med različnimi družbenimi sistemi.⁴⁴ Mesec dni za tem so bili židovski zdravniki popolnoma rehabilitirani in izkazalo se je, da jih je ovadila kolegica — zdravnica (kateri so takoj odvzeli red Lenina) in da so bile uporabljene »zasliševalne metode, ki niso dovoljene po sovjetskih zakonih«. Po komentarju Pravde so bili za vse to krivi vodilni organi ministrstva za javno varnost, ker niso bili dorasli svoji nalogi. Oba, minister in njegov namestnik, sta čez noč postala »sovražnika ljudstva.«⁴⁵

Že sredi maja 1953 je Pravda poudarila, da je najvišji princip v komunistični partiji — kolektivno vodstvo, kajti individualni sklepi so lahko enostranski.⁴⁶ Slab mesec po krvavih dogodkih v vzhodni Nemčiji in Berlinu, pa je bila odstranjena ena od najbolj temnih osebnosti v SZ, prvi namestnik predsednika vlade in notranji minister Berija. Obtožen je bil zločinskega delovanja proti partiji in državi in to v korist tujega kapitala. Znova so poudarili

⁴⁰ 52, 3416

⁴¹ 52, 3683—3684

⁴² 52, 3684

⁴³ 53, 3822

⁴⁴ 53, 3901

⁴⁵ 53, 3941

⁴⁶ 53, 3988

potrebnost kolektivnega vodstva v partiji, škodljivost in nedovoljenost osebnega kulta in potrebo, da vsakega funkcionarja kontrolira partija.⁴⁷

Proces demokratizacije, ki se je začel v SZ že pred Stalinovo smrtjo, se je nadaljeval, toda odnosi do zahoda se niso izboljšali kljub temu, da je postal začetek septembra 1953 prvi sekretar CK eksplozivni Nikita Hruščov. Ta je bil skraja še zelo discipliniran in je v zunanji politiki še dopuščal nepopustljivost Molotova (na primer na Berlinski konferenci štirih).

Mesec dni so rabili državniki zahodnih velesil za odgovor na več kot presenetljivo sovjetsko noto od 4. aprila 1953, da želi SZ vstopiti v NATO(!)⁴⁸ Zahodni odgovor od 8. maja je bil, da je predlog nerealen. NATO je povsem svobodna in defenzivna organizacija, v kateri se vsi sklepi sprejemajo soglasno, SZ pa bi te sklepe onemogočala s stalnim vetom.⁴⁹ Zahodni se torej ob tem nenavadnem sovjetskem predlogu niso dali zmešati. V vzhodni in jugovzhodni azijski politiki so šli še korak dalje in so v Manili 8. septembra 1954 ustanovili NATO podoben pakt SEATO, h kateremu so pristopile ZDA, Vel. Britanija, Francija, Avstralija, Nova Zelandija, Siam, Pakistan in Filipini.⁵⁰ Na konferenci 19.—23. oktobra 1954 so sprejeli vrsto sklepov (pariške pogodbe): tri zahodne velesile in ZRN Sklep o upostavitvi nemške suverenosti z omejitvijo; na konferenci devetih (šest podpisnic bruseljskega pakta, ZDA, Vel. Britanija in Kanada) o ustanovitvi zahodno evropske unije z vključitvijo ZRN in Italije in na konferenci petnajstih — kot smo že slišali — o sprejemu ZRN v NATO.⁵¹

SZ ni bila v ugodnem položaju. V SZ sami pa tudi v satelitskih državah se je proces demokratizacije sicer nadaljeval, a se tudi bližal koncu zaradi začetnih nemirov in izrazov nezadovoljstva, ki so dosegli svoje viške nekoliko kasneje (Madžarska!), zahodni blok pa se je z denarjem in pod vodstvom ZDA še utrjeval. Zrasla je tudi ZRN in že prišla v razdobje klasičnega »nemškega čudeža«, ki je res omembe vreden. Z vojaškim porazom je zadela Nemčijo tudi velika gospodarska katastrofa. Izgubila je pomembna poljedelska področja na vzhodu, večji del takoimenovane nemške imovine je bil raztresen po inozemstvu, porušena so bila bivališča in industrijske naprave, od vzhoda so pritiskali begunci, veliko Nemcev je bilo v ujetništvu in izvedena je bila dosti rigorozna demontaža in dekartelizacija.

Toda, najprej so začeli z lokalnimi, nato s conskimi in medconskimi gospodarskimi organizacijami. Zaradi železne zavese sta se kmalu začela razvijati dva nemška gospodarska prostora, ločena po gospodarskih sistemih in njih uspehih. Vzhodna Nemčija se je gospodarsko razvijala po sovjetskem vzorcu, na zahodu pa v tesni naslonitvi na gospodarski in obrambni sistem ZDA. Že 1948 se je to začelo gospodarstvo strmo dvigati in ZRN je bila kmalu na tretjem mestu v svetovni trgovini v tako imenovanem svobodnem svetu in nemška zahodna marka je postala najtrdnjša valuta na svetu.

Že začetek januarja 1952 je nota zahodnih velesil opozorila sovjetsko vladu, da ta že dve leti zavlačuje pogajanja o Avstriji, čeprav je v osnutku pogodbe ostalo samo še pet členov, o katerih namestniki štirih zunanjih mini-

⁴⁷ 53, 4068

⁴⁸ 54, 4455

⁴⁹ 54, 4512

⁵⁰ 54, 4718

⁵¹ 54, 4802

strov niso dosegli soglasja.⁵² Nato so zahodni marca 1952 predložili nov osnutek tako imenovane kratke pogodbe, na kar je sovjetska vlada odgovorila šele avgusta, da bi bila taka pogodba proti potsdamskim sklepom.⁵³ Zato so zahodni začetek 1953 predlagali, naj bi se obnovila pogajanja v duhu resolucije OZN, ki jo je ta izglasovala na zadnjem plenumu na pritožbo avstrijske vlade. Toda sovjetska vlada je odgovorila, da so mirovna pogajanja zadeva štirih zunanjih ministrov in ne OZN in zahtevala je umik osnutka kratke pogodbe.⁵⁴

Stvar se zopet ni premaknila nikamor in sovjetska vlada je konec maja 1953 predlagala pogajanja po diplomatski poti,⁵⁵ kar je pomenilo isto kot odlašanje v nedogled. Zahodni so ponovno predlagali redna pogajanja, sovjetska vlada pa je konec julija odgovorila, da bi bila pogajanja možna, če zahodni umaknejo kratko pogodbo.⁵⁶ To so zahodni sredi avgusta storili,⁵⁷ a začetek septembra je bila sovjetska vlada zopet samo za pogajanja po diplomatski poti, če zahodni ne pristanejo na neko konferenco petih velesil (tudi LR Kitajska),⁵⁸ kar je ponovil Molotov tudi na berlinski konferenci.⁵⁹

Zanimalo bi nas seveda, odkod in zakaj tako zavlačevanje, ki bi ga lahko na prvi pogled označili z dokaj vulgarnim izrazom. Toda, težko je že danes čisto natančno reči tudi to, kdo je bil glavni, ki je zavlačeval, kajti iniciativa za nadaljevanje pogajanj je prihajala od obeh strani. Ko so v SZ strmoglavili tudi Molotova, so ga uradno obdolžili med drugim tudi zavlačevanja sklenitve pogodbe z Avstrijo. Da bi Molotov mogel sam in na svojo roko zavlačevati sklenitev take pogodbe, je težko verjetno.

Res je, da je Molotov na zasedanju vrhovnega sovjeta (3.—9. februarja 1955) presenetil ves svet predvsem z novico, da zavlačevanje pogodbe z Avstrijo ni več opravičljivo, dejal pa je, da je treba avstrijsko vprašanje reševati skupaj z nemškim (kar bi zopet pomenilo zavlačevanje) in nujno zahteval sklicanje konference štirih.⁶⁰ Ne samo Avstrija, temveč ves zahodni svet je zagrabil predvsem za prvi del sovjetske izjave. Pritisk je bil tako močan, da je moral Molotov že 22. februarja 1955 omiliti svojo izjavo pred avstrijskim ambasadorjem v Moskvi. Dejal je, da je sedaj čas ugoden za sklenitev pogodbe in da rešitev avstrijskega vprašanja ni v zvezi z rešitvijo nemškega vprašanja, čeprav obstoja »neka povezava« (nevarnost anšlusa, remilitarizacija in podobno). Dalje je dejal, naj bi iz Avstrije odpoklicali tudi okupacijske sile pred sklenitvijo nemške mirovne pogodbe.⁶¹

V Avstriji so se začeli z veseljem pripravljati na konec desetletne četverne okupacije, od katerih nobena ni bila lahka. Tudi zahod je bil zadovoljen in trije zahodni zunanji ministri so začetek aprila 1955 v posebni noti poudarili, da je sovjetska vlada »vedno postavljala nove in nesprejemljive zahteve«.⁶² Pogodbo so slovesno podpisali 15. maja 1955 na Dunaju,⁶³ preudarni kancler

⁵² 52, 3308

⁵³ 53, 3609, 3673

⁵⁴ 53, 3864

⁵⁵ 53, 4011

⁵⁶ 53, 4096

⁵⁷ 53, 4123

⁵⁸ 53, 4241

⁵⁹ 54, 4383—4389

⁶⁰ 53, 5066

⁶¹ 53, 5087

⁶² 53, 5087

⁶³ 53, 5165—5171

Raab pa je že mesec dni pred podpisom dejal: »Postali bomo svobodni, pa tudi ujetniki«. ⁶⁴ Točno: ujetniki obvez in določil, ki jih Avstriji nalaga mirovna ali državna pogodba. Od teh ne more Avstrije nihče odvezati zaradi starega in še vedno povsod veljavnega moralnega načela: *pacta sunt servanda*!

Zusammenfassung

DER ÖSTERREICHISCHE STAATSVERTRAG UND DIE DAMALIGE BLOCKPOLITIK (1945—1955)

In einer informativen Übersicht erörtert der Verfasser die wesentlichen Merkmale des Antagonismus zwischen dem sogenannten Ost- und Westblock, die in hohem Maß auf die Lösung zwei großer europäischer Probleme eingewirkt haben, auf die Lösung der österreichischen und deutschen Frage im Jahrzehnt von 1945—1955. Die Vereinigten Staaten suchten im besetzten Europa die alte kapitalistische Ordnung aufrechtzuerhalten, während die Sowjetunion auf ihrem Besatzungsgebiet die sozialistische Gesellschaftsordnung einzuführen begann und dabei auf allerlei Schwierigkeiten gestoßen ist.

Es bleibt noch ungeklärt, durch wen und weshalb der Abschluß des Staatsvertrags mit Österreich volle zehn Jahre hinausgezögert worden ist. Es bestehen heute verschiedene Meinungen darüber, doch keine von ihnen ist verlässlich dokumentiert. Auch die amtliche sowjetische Behauptung anlässlich der Amtsenthebung Molotows nicht, er hätte die Verzögerung dieses Staatsvertragsabschlusses verschuldet.

Der Verfasser schließt seinen Beitrag mit den Worten des damaligen österreichischen Kanzlers Raab, kurz vor der Unterzeichnung des Staatsvertrags in Wien, Österreich würde durch den Vertrag zwar die Freiheit erlangen, aber gleichzeitig abhängig bleiben.

Der Verfasser pflichtet dieser Festsstellung bei, denn von den Bestimmungen und Verpflichtungen, die im Staatsvertrag enthalten sind, kann Österreich von niemanden enthoben werden. Es gilt nämlich noch immer der alte moralische Grundsatz: *pacta sunt servanda*.

⁶⁴ 55, 5116

**Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5/II,
tel.: (061) 25-204 in 21-631 izdaja revijo**

RAZPRAVE IN GRADIVO

Doslej je izšlo osem številk RiG v šestih zvezkih. Prispevki v reviji obravnavajo novejšo zgodovino in sodobno problematiko položaja slovenskih manjšin v sosednjih državah, kakor tudi razvoj mednacionalnih odnosov doma in v svetu.

Poleg revije izdaja inštitut tudi samostojne publikacije, ki prinašajo obsežnejše prikaze in prevode v tuje jezike.

Naročila in informacije na inštitutskem naslovu.